

Leer-, bewaar- en naaischolen voor katholieken in Larink Sticht

In 1868 bepaalden de Nederlandse bisschoppen dat katholieke ouders hun kinderen voortaan naar een katholieke school moesten sturen. In hetzelfde jaar begon in Enschede de bouw van het Larink Sticht, betaald uit een erfenis van een rijke ingezetene van het stadje, Gerardus Larink. Vooral in het roomse zuiden werden

in ijltempo scholen gesticht. De parochianen moesten het wel zelf betalen, want het rijk gaf geen cent voor bijzondere scholen. Vaak waren het congregaties van broeders en zusters die zelf scholen oprichtten, soms werden ze gevraagd, omdat ze niet duur waren.¹

Gerardus Larink was in het midden van de negentiende eeuw een vooraanstaande stadgenoot. Hij dreef een druk beklante koperslagerij in zijn ouderlijke huis, op de hoek van de Langestraat en de Hofstraat, dat begin jaren dertig van de vorige eeuw werd afgebroken om plaats te maken voor het nieuwe stadhuis. In het sociale leven van Enschede was Larink een graag geziene gast, als lid van de gemeenteraad, als griffier van het kantongerecht in Enschede. Geboren was hij in 1790, in Ootmarsum, als een zoon van blikslager Gerrit Larink, een grutterszoon, en Catarina Robers. Om welke reden is niet bekend, maar vader en moeder verhuisden naar Enschede toen Gerardus vijf was. Waarschijnlijk zag vader Larink hier meer perspectief voor een koperslager, wellicht trok de grote stad hem aan. Het gezin, vader, moeder en vier kinderen – Gerardus had een broer, Johannes, en twee zusters, Johanna en Aleida – woonde er vele jaren. Toen Johannes en Aleida waren overleden, bleven Gerardus en zus Johanna samen in het huis wonen, beiden waren ongetrouwd.

Gerardus was een gelovige katholiek. In zijn testament, opgemaakt in 1852, had hij bepaald, dat hij tot zijn enige erfgenaam benoemde 'de Roomsche Katholieke gemeente te Enschede'. Zijn vermogen, geschat op ongeveer zestigduizend gulden, een niet gering bedrag voor die tijd, moest worden beschouwd 'als eene bijdrage tot daarstelling aan het een of ander liefdadig gesticht'. Voor Aleida en Johannes, beiden overleden, en voor zijn zuster Joanna moesten 'buiten het gewone jaargebed en kerkelijke begrafenissen

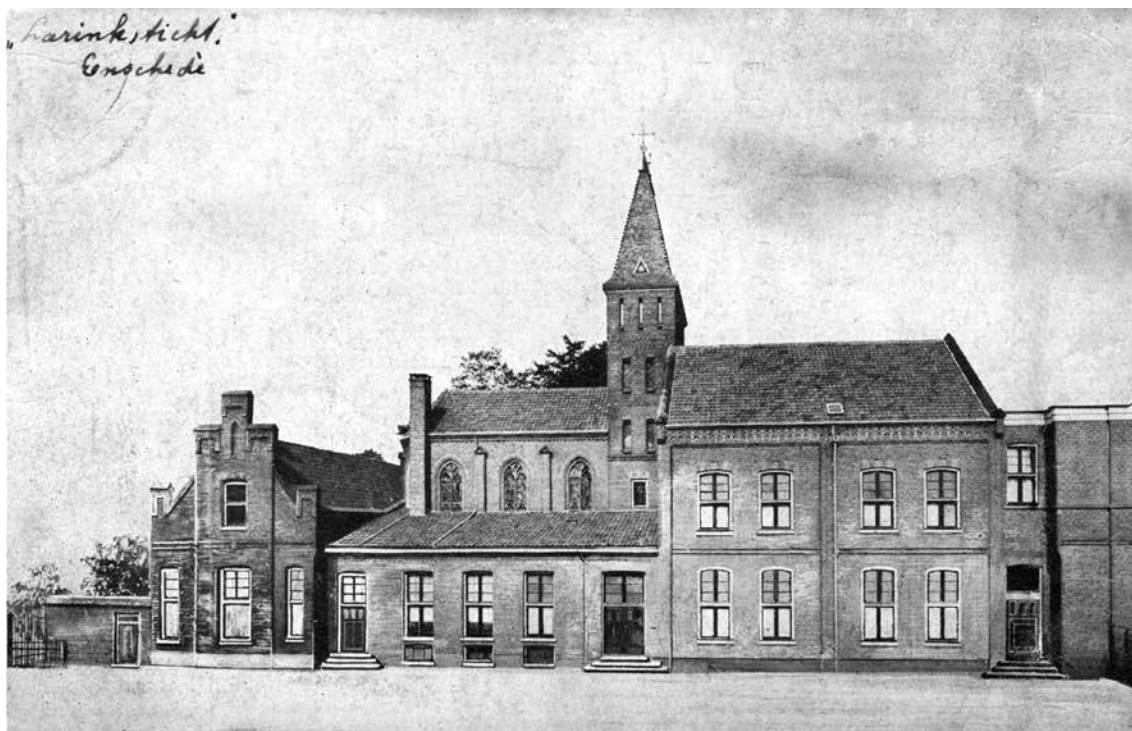
kosten veertien missen worden gelezen, alsmede het anniversarium – een jaardienst voor een overledene – tegen de geldende honoraria'. Toen Gerardus op 18 april 1867 onverwacht overleed – zijn zuster Joanna was al eerder gestorven – ging de hele erfenis naar de rooms-katholieke Jacobusparochie.²

Pastoor G.H. van Coevorden, sinds 1837 herder en deken van de Sint Jacobusparochie, was een ondernemende geestelijke. In 1842 had hij de nieuwe Sint Jacobus Kerk gebouwd, op het terrein van het voormalige Münsterse Posthuis, tegenover de Grote Kerk, die de katholieken na de Reformatie niet terug hadden gekregen.³ Vrij kort nadat Larink was gestorven, vroeg de pastoor overeenkomstig de spelregels aan koning Willem II toestemming de erfenis te mogen aanvaarden. De vorst zag geen bezwaren. Onmiddellijk nam de pastoor contact op met aartsbisschop mgr. Joannes Zwijsen – een goede vriend van Willem II in Tilburg – die hem aanried eens te praten met de Zusters van Onze Lieve Vrouwe in Amersfoort. Dat was een nog jonge congregatie, die vooral actief wilde zijn in het onderwijs aan kinderen uit arme gezinnen. De slotsom was dat er in Enschede een klooster zou worden gebouwd, dat de naam Larink Sticht zou krijgen. Het zou moeten dienen 'voor het Katholieke Onderwijs van meisjes', zo staat te lezen in de annalen van het moederhuis van de zusters. In het klooster konden 'leer-, bewaar- en naaischolen' [...] worden gehouden en het bood 'tevens een geschikte woning voor het zusterlijk personeel'.⁴

Schoolstrijd en verzuiling

Dat monseigneur Zwijsen met dit voorstel kwam, was niet verwonderlijk, het paste in de toen actueel geworden gedachtenwereld van de katholieke kerk over het stichten van scholen. In de stad Enschede

Het Larink Sticht werd gebouwd aan de Noorderhagen, tussen de weg naar de Brinkgaarden en het voetpad naar het spoor, een stuk grond dat jarenlang was gebruikt voor de opslag van kolen uit Westfalen.

en in de omliggende markten waren de lagere scholen zoals overal in Nederland tot de jaren zestig van de negentiende eeuw bedoeld voor iedereen, voor protestanten en katholieken, godsdienstverschillen speelden nog geen enkele rol. Al ging ieder naar zijn eigen kerk, het onderwijs was voor allen gelijk. Op de scholen nam godsdienstonderwijs een belangrijke plaats in en 'gewone vakken' als zingen, lezen en schrijven hadden een religieus doel. De Schoolwet van 1806, die bijna een halve eeuw van kracht zou blijven, propageerde immers dat

... het onderwijs, onder het aanleren van gepaste en nuttige kundigheden, dienstbaar moet worden gemaakt aan de ontwikkeling van de verstandelijke vermogens der leerlingen en aan hun opleiding tot alle maatschappelijke en christelijke deugden.

Dat betekende in de praktijk, dat de onderwijzers nog wel uit de Bijbel mochten onderwijzen, maar daaraan zou niemand aanstoot mogen nemen.⁵

Jarenlang kregen protestantse, katholieke en Joodse jongens en meisjes samen les op de openbare lagere school, die immers voor alle gezindten was. Maar geleidelijk groeide er in confessionele kringen weerstand tegen het openbaar onderwijs, dat immers voor iedereen, gelovig of niet gelovig, gelijk was. Protestanten en katholieken wilden hun kinderen behoeden voor het goddeloze socialisme en liberalisme en wilden hen kneden tot volgzame katholieken en godvrezende protestanten.⁶

Toen Thorbecke in 1848 zijn grondwetsherziening opstelde, nam hij het beginsel van vrije schoolkeuze en schoolvorming op in zijn voorstel. Volgens hem moest het geven van onderwijs vrij zijn, alleen moest het toezicht door de overheid op het onderwijs wel in een wet worden geregeld en de overheid moest ook het toezicht op het onderwijs uitoefenen. Maar andersdenkenden in het parlement wezen Thorbeckes ideeën af. Artikel 194 van de Grondwet, dat het onderwijs in ons land regelde, luidde:

Het openbaar onderwijs is onderwerp van voortdurende zorg der regering. De inrichting van het openbaar onderwijs wordt, met eerbiediging van ieders godsdienstige begrippen, door de wet geregeld. Er wordt overal in het Rijk van overheidswege voldoende openbaar lager onderwijs gegeven.⁷

Het was te verwachten dat de Grondwetteksten vragen oproepen bij katholieken, en zeker ook in de kring van de protestanten ontstonden weerstanden, die nog groter werden toen op grond van nieuwe inzichten het onderwijs zogenoemd neutraal werd.⁸ In 1857 werd de schoolwet-Van der Bruggen aangenomen, die stelde dat de openbare school nog wel mocht opvoeden in christelijke en maatschappelijke deugden, maar het onderwijs mocht niet worden verbonden met enig leerbegrip of dogma. Het les-

programma was aanzienlijk uitgebreid. Het omvatte voortaan naast het lezen, schrijven en rekenen de beginselen van de vormleer, Nederlandse taal, aardrijkskunde, geschiedenis, kennis der natuur en het zingen. De salarissen werden ook aangepast. Een hoofdonderwijzer verdiende vierhonderd gulden in een jaar, een hulponderwijzer kreeg de helft.

Het verzet tegen het bestaande lager onderwijs werd nog groter, toen in 1878 een wetsvoorstel werd ingediend waarin geregeld was dat bijzondere scholen geen subsidie ontvingen, maar toch moesten voldoen aan de nieuwe, hoge eisen van de wet. De indier van dit wetsvoorstel, de liberaal Jan Kappeyne van de Coppello, verdedigde vol vuur zijn ideeën:

En wat is omtrent de school onze leer? Wij belemmeren U niet in het oprichten van uw eigen christelijke scholen uit uw eigen middelen. Wij dwingen ouders niet om hun kinderen naar onze openbare scholen te zenden. Wij richten onze openbare scholen, ook te uwen gevalle, zo in, dat wanneer daar uw godsdienst niet geëerbiedigd wordt en gij bij ons komt klagen, gij verzekerd kunt zijn dat u recht geschieden zal. Maar wij kunnen niet nog een stap verder gaan en het wereldlijk gezag dienstbaar maken aan de uitbreiding van uw kerkelijke macht, en aan u de beschikking geven over de gelden, door de Nederlandse belastingschuldigen opgebracht.

Landelijk werden protestacties op touw gezet die uitmondten in het volkspetitionnement van 3 augustus 1878, met de hartgrondige bede 'Plaats, Sire!

Uit de erfenis van Gerardus Larink kon de Sint Jacobusparochie het Larink Sticht bouwen, voor 'het Katholieke onderwijs aan meisjes'.

onder zulk een voordracht Uw Koninklijke handtekening nooit!' Op die zonnige zaterdag kreeg koning Willem III de petitie aangeboden, in de Audiëntiezaal van Paleis het Loo in Apeldoorn. Maar meer dan 300.000 handtekeningen van protestanten en 164.000 van rooms-katholieke ouders en sympathisanten trokken de koning niet over de streep. Hij moest wel tekenen, volgens de grondwettelijke regeling van ministeriële verantwoordelijkheid.⁹ De nu in alle hevigheid ontbrande schoolstrijd, die de kloof blootlegde tussen christelijk en niet-christelijk Nederland, zou pas eindigen in de Pacificatie van 1917, die – dat was ook een gevolg van de schoolstrijd – de start betekende van de verzuiling in Nederland.¹⁰

Voorschrift van bisschoppen

In de eerste helft van de negentiende eeuw vochten niet alleen christelijken voor een eigen school, ook de katholieken in Nederland ondernamen actie. Een voorvechter van katholiek onderwijs was in de eerste helft van de negentiende eeuw Joachim le Sage ten Broek, een notaris en journalist, die streed voor emancipatie van rooms-katholieken. In 1826 betoogde hij in een artikel onder de titel *Het regt des Gouvernements over de opvoeding*, dat het alleenrecht van de overheid op openbaar onderwijs in strijd was met de grondwet en de leer van de katholieke kerk. Le Sage ten Broek werd hiervoor juridisch vervolgd. Halfblind en herstellende van een zware ziekte werd hij opgesloten in de Gevangenpoort in Den Haag, zonder te weten wat de werkelijke reden van zijn gevangenneming was. In de gevangenis had hij het niet naar zijn zin:

Ik bevond mij in de nabijheid van mensen, die alle gevoel van godsdienst schenen afgelegd te hebben; die beurtelings psalmen en ontuchtige liedjes zongen en dat gezang met gruwelijke vloeken afwisselden.

In verband met zijn slechte gezondheid diende Le Sage ten Broek een verzoek om gratie in, waarin hij zich wel verontschuldigde voor de vaak opgewonden toon van zijn artikelen, maar vierkant achter de inhoud bleef staan. Na drie maanden werd hij in vrijheid gesteld.

Koning Willem II, die in 1840 de troon van zijn vader Willem I had overgenomen, stelde een commissie in, die de talrijke grieven tegen de wetgeving op het lager onderwijs moest onderzoeken. Zijn initiatief resulteerde uiteindelijk in een aantal maatregelen om aan de grieven tegemoet te komen. Ze hadden vooral tot doel het openbaar onderwijs voor iedereen geschikt te maken, zodat de behoefte aan bijzondere scholen zou verminderen. Het was te verwachten – en het gebeurde ook – dat er allerlei groeperingen ontstonden ter bevordering van het onderwijs. Op 6 februari 1842 werd het Nederlandsch Onderwijzers genootschap opgericht. In katholieke kring ontstonden, vooral door toedoen van mgr. Zwijsen, tal van

congregaties van broeders en zusters, die zich ook aan het onderwijs gingen wijden.

Voordat ze in 1868 bepaalden, dat katholieken hun kinderen voortaan naar een katholieke school moesten sturen, hadden de bisschoppen zich nauwelijks druk gemaakt over het onderwijs aan hun gelovigen. De geestelijkheid maakte af en toe bezwaar tegen het godsdienstonderwijs op de lagere scholen, dat soms een wat te protestants tintje kreeg. Het was hun vertaling van de taak van de scholen de jongens en meisjes 'christelijke deugden' bij te brengen. Pas na de wijziging van de Grondwet van 1848 zette de regering de gemeenten sterk onder druk om wat gemakkelijker toestemming te geven om een katholieke school op te richten. Maar de bisschoppen hadden voorlopig andere zorgen aan het hoofd. Ze kregen niet lang daarna handenvol werk aan het opzetten van een kerkelijke organisatie, noodzakelijk toen in 1853 de status van Nederland als missiegebied werd opgeheven en de bisschoppelijke hiërarchie werd hersteld. Ons land werd verdeeld in vijf bisdommen: Utrecht, Haarlem, Den Bosch, Breda en Roermond.

Zusters van Amersfoort

Het Liefdesgesticht voor het Katholieke Onderwijs aan meisjes werd gebouwd aan de Noorderhagen, tussen de weg naar de Brinkgaarden en het voetpad naar het spoor.¹¹ Architect Hendricus Johannes Wennekers uit Amsterdam kreeg opdracht een ontwerp voor het klooster te maken. Wennekers, die in Zutphen woonde waar hij door de arrondissementsijker was benoemd tot landmeter, had faam gemaakt met zijn katholieke kerken in het aartsbisdom Utrecht.¹² Aannemer Tönies kon in de zomer van 1868 met de bouw beginnen – hij had de opdracht gekregen voor een bedrag van 26.985 gulden – en op 21 mei 1869 kwamen de eerste Zusters van Amersfoort naar Enschede. Daarover schreef de *Enschedesche Courant* op 2 juni 1869:

Gepasseerde week is de school van het R.C. Gesticht geopend, aanvankelijk met een klein aantal leerlingen, dat van tijd tot tijd uitgebreid zal worden in de vakken van het Lager en Uitgebreid Lager Onderwijs, alsmede vrouwelijke handwerken. Jongens worden slechts tot hun zevende jaar toegelaten.¹³

Overste Idephonse en de zusters Werenfride en Adelberta van de Congregatie van O.L. Vrouwe in Amersfoort begonnen in de zijvleugel van het klooster met een bewaar- en een naaischool voor een klein aantal kinderen. Toen een paar maanden later zuster Thimotée – die les mocht geven in Frans en in nuttige en fraaie handwerken – naar Enschede kwam, kon het lager onderwijs beginnen.¹⁴ In 1871 werd het lespakket verbreed. Naast de algemene leerschool en de bewaarschool werden een Burgerleerschool en een Burgerbewaarschool opgericht, die vooral wa-

De katholieke jongensschool aan de Haverstraat – zoals de Markt toen nog heette – werd in de volksmond het ‘Schooltje van Schilling’ genoemd, naar het hoofd van de school, Piet Schilling. Een rij bomen scheidde de Haverstraat van het marktterrein rondom de Grote Kerk. De katholieke jongensschool is het tweede gebouw van rechts. Links van het schoolgebouwtje is de Volksbibliotheek en Leesinrichting, die hier in 1882 gevestigd werd. In de overige huizen woonden gezeten Enschedese families. De foto is gemaakt op 24 maart 1893.

ren bedoeld voor kinderen uit de betere standen en de ouders moesten voor dit onderwijs betalen. Deze kinderen kregen ook les in Frans, de taal der betere kringen in die tijd.¹⁵ Vrijwel vanaf het begin werden alle leerlingen voorbereid voor het toelatingsexamen voor de Fabrieksschool.¹⁶

Schooltje van Schilling

In de loop der jaren breidde het Larink Sticht flink uit. Zo werden in 1882 drie nieuwe klaslokalen gebouwd, die samen met drie al bestaande ruimten voortaan de St. Antoniuschool heetten. In 1899 kreeg katholiek Enschede de Mariaschool, nadat vier nieuwe lokalen feestelijk waren ingewijd.¹⁷ Het waren meisjesscholen. De eerste jongensschool was in 1875 al geopend, aan de Markt, op de plaats waar later het gebouw Concordia werd gebouwd, niet ver verwijderd van het Larink Sticht. Dat was de Lambertusschool, genoemd naar Lambertus A.J. Nieuwenhuis, die ook de grond voor het klooster had geschonken. Het was een kleine school, met aanvankelijk maar twee leslokalen, van de parochie van Sint Jacobus, toen de enige parochie in Enschede. Deze school schreef geschiedenis, omdat in één van de klaslokalen, op 24 november 1889 de R.K. Arbeidersvereniging Sint Joseph werd opgericht, dank zij de inzet van vooral kapelaan Alphons Ariëns. Hier, in het schooltje van Piet Schilling, werd het fundament gelegd voor de katholieke vakbeweging in Nederland.¹⁸

Geen ‘zeedeloze taal’

In het midden van de jaren negentig besloot het kerkbestuur van de Sint Jacobusparochie een school met acht lokalen te bouwen naast de Sint Jozef Kerk aan de Oldenzaalsestraat. Op 11 januari 1896 wijdde pastoor G. Smithuis het gebouw plechtig in. Er waren in feite twee scholen: een A-school en een B-school. De A-school had ten doel de opleiding van ‘burgerkinderen voor de eischen van het burgerlijk leven’ en School B gaf dezelfde opleiding als de Lambertusschool, ‘dus vooral [...] bestemd om de kinderen der

werklieden voor te bereiden tot het examen van de Fabrieksschool en de Ambachtsavondschoon, die in 1886 was geopend.¹⁹ Toen de grond aan de Markt, waar de Lambertusschool stond, nodig was voor de bouw van Concordia, het in 1902 geopende culturele centrum van katholiek Enschede, verhuisden de leerlingen naar de nieuwe Sint Jozefschool aan de Molenstraat. Vanaf 1892 was G.J. Koop hoofd van deze school, die in de volksmond al snel de Koopschool heette.

Het onderwijs aan de katholieke scholen was niet gratis. De ouders moesten schoolgeld betalen, twaalf cent in de week voor het eerste kind, een dubbeltje voor het tweede en acht cent voor het derde kind in het gezin. Wie lager in de belasting was aangeslagen, betaalde vier cent per kind minder.²⁰ Minvermogenden werden gedeeltelijk en onvermogenden geheel vrijgesteld van het betalen van schoolgeld. In 1903 bleek dat de ouderbijdragen niet voldoende waren. De Jozefschool kwam elk jaar negenduizend gulden tekort. Besloten werd in de beide kerken, de Sint Jacobus en de Sint Jozef, het zogenoemde bankgeld met tien procent te verhogen, de meeropbrengst was voor de school. Beide pastoors, Smithuis van de Sint Jacobus en Peters van de Sint Jozef, spoorden de gelovigen, aan het einde van hun prediking op 4 oktober 1903, tot gulheid aan met de volgende volzin:

De sterke behoort den zwakkere te helpen en het uur kan komen, waarop ook de sterkere de hulp van anderen noodig heeft – Maar wij hebben u niet aan te sporen door de voordeelen, die eene eensgezinde samenwerking aanbiedt; de stem der broederlijke liefde spreekt luider in U, dan de stem van het eigenbelang – En luider nog dan deze spreekt uw ouderhart – Het geldt hier toch het belang Uwer kinderen, die Uw vreugde zijn en Uwe kroon, het geluk van heden en de hoop Uwer toekomst.²¹

De Jozefschool met ‘onze’ Sint Jozef Kerk met de brave parochianen, vaak textielarbeiders, het parochiehuis voor sociale ontmoetingen, de praktijk van

de roomse en notabele dokter Jansen, ze vormden jarenlang 'het centrum van ons rijke roomse leven', zoals de journalist van de *Twentsche Courant* Arnold Fortuin in 2006 in zijn herinneringen aan zijn lagere school schreef.²²

'In echt Christelijken geest'

In Enschede gingen in de jaren omstreeks 1880 veel kinderen van hervormde ouders naar school in 'het gesticht der Roomscatholyken met name het Klooster, wat niet anders dan nadeelig werkte op onze Hervormde Gemeente'. In het Larink Sticht werden namelijk protestantse, Joodse en katholieke kinderen onderwezen. Het onderwijs in Bijbelse geschiedenis was gelijk voor iedereen. Maar de orthodox-hervormden waren voorstanders van onderwijs 'in echt Christelijken geest'. De weg naar een eigen school bleek lang en telde vele hobbels. Twee jaar later zag een dominee 'voor het eerst nog geen licht', hoewel 'het ook zijn innige begeerte was zulk een school hier te zien'.

In 1880 leek een oplossing op komst, die werd gedragen door zowel de Hervormden als de Christelijk Gereformeerden. Uiteindelijk zou er iets moeten gebeuren in Enschede, er moest een christelijke

school komen. In het voorjaar van 1885 werden knopen doorgehakt. Ook omdat er ruim duizend gulden in een fonds zat, werd besloten een vereniging op te richten en een school te stichten. Het werd de Vereeniging tot Stichting en Instandhouding van Scholen met den Bijbel in Enschede en Lonneker. De grondslag van de vereniging was gevestigd op ...

... de onveranderlijke waarheden door God's Woord geopenbaard en in de formulieren van eenheid der Gereformeerde Kerken in de Nederlanden uitgedrukt. Het beginsel is dat het volksonderwijs en de volksofvoeding geheel in overeenstemming moeten zijn met de in de Bijbel geopenbaarde wil van God.

De vereniging kocht in de zomer van 1889 voor f 2.600,- de bijna duizend vierkante meter grote 'tuin van Baurichter', tussen de Diezerstraat, de Zuiderhagen en het toenmalige H.J. van Heekplein, op de plek waarnaast later de Hermesflat werd gebouwd, aan het begin van de Boulevard 1945. De belangstelling voor de school was verrassend groot. Er werden 53 kinderen aangemeld. De nieuwe school kreeg twee lokalen. Op 17 februari 1891 was het feest, de school was klaar en kon worden geopend.²³ In de loop van de volgende drie decennia bouwde de vereniging vier lagere scholen in Enschede, één in Glanerbrug en de ulo-school aan de H.B. Blijdensteinlaan.

Er was nog een andere beweging op gang gekomen onder de Enschedese protestanten. Ook de orthodoxe protestanten maakten zich ongerust over de toenemende vrijzinnigheid en de daardoor steeds meer openbaar wordende staatschool. Veel hervormde ouders hadden zoveel bezwaren tegen het neutrale onderwijs van de stads- en markescholen in en om Enschede, dat zij hun kinderen naar de katholieke kloosterschool stuurden. Na wat geharrewar onder de protestanten werd in 1889 de Vereniging voor Christelijk Schoolonderwijs te Enschede en Lonneker opgericht, later kortweg de Vereniging voor Christelijk Volksonderwijs, het CVO genoemd. De kernspreuk van de nieuwe vereniging was: 'De vreeze des Heeren is het beginsel der wijsheid.' Blijkens een bericht in de *Enschedesche Courant* van 15 augustus 1889 was de nieuwe vereniging bestemd voor degenen 'die de leeftijd van 18 jaren hebben bereikt en instemmen met bovengemelden bijbelsch-christelijken grondslag der vereniging'. Het VCO streefde naar een eigen schoolgebouw, een wens die pas in 1898 werd gerealiseerd, aan de Noorderhagen, op een terrein waar vier woningen waren afgebroken.²⁴

Op 17 februari 1891 werd aan de Schoolstraat in Enschede de eerste christelijke school, de Eerste School met den Bijbel, in gebruik genomen. De voorzitter van de Vereeniging tot Stichting en Instandhouding van Scholen met den Bijbel in Enschede, dominee M. Schuurman, liet in zijn openingswoord duidelijk uitkomen 'dat het Gods trouw is tegenover menselijke ontrouw en zwakheid', dat de opening van deze christelijke school mocht plaatsvinden. De foto is midden jaren dertig gemaakt.

